

LA IL·LUSTRACIÓ

La Il·lustració fou un ampli moviment d'idees, no tan sols de caràcter estrictament filosòfic, sinó cultural en un sentit ample, que va constituir un «estat d'esperit» i vingué a impregnar totes les activitats literàries, artístiques, històriques i religioses. S'estén i desenvolupa aproximadament durant el segle XVIII, segle que sol denominar-se segle de la Il·lustració o segle de les Llums, en raó, justament, a l'exigència de claredat, millor, de clarificació, que es va proposar en relació a tots els aspectes i dimensions de la vida humana. A aquest propòsit convé fer dues observacions: a) que tota actitud i reflexió filosòfica, en general, es proposen una clarificació racional de la vida humana; i així cal parlar d'«il·lustració» tant, per exemple, en la sofística grega, com en sistemes filosòfics posteriors al segle XVIII. Allò genuí de la Il·lustració del divuit consistirà en una peculiar manera d'entendre aquesta clarificació racional i les qüestions sotmeses a la mateixa; b) que en tant que moviment filosòfic i cultural que s'estén durant tot un segle i en diferents àmbits geogràfics, culturals i socio-polítics, la Il·lustració ni és oportú estudiar-la aquí de manera detallada i en les seves mútues diferències, ni el moviment il·lustrat és separable, si no és per raons pedagògiques (com és el nostre cas), d'aquells diferents filòsofs que, o ja han estat apuntats (**Hume**, per exemple) o ho seran tot seguit (per exemple, **Kant**).

INTRODUCCIÓ: MARC HISTÒRIC, SOCIO-POLÍTIC I GEOGRÀFIC DE LA IL·LUSTRACIÓ

És oportú tenir present, i per això ho indicam (si bé amb extrema brevetat), que la Il·lustració va tenir lloc en l'època de les revolucions liberals-burgeses: des de la anglesa a la revolució francesa de 1789. En alguna mesura, doncs, el pensament il·lustrat ve a coadjuvar en el procés contra l'«*ancien régime*», expressa la ideologia crítica de les classes mitjanes i la concepció liberal i tolerant en tots els ordres, i va significar allò que feliçment Paul Hazard anomenà «la crisi de la consciència europea».

Els països en els quals la Il·lustració va tenir major força i relleu foren Anglaterra, on pròpiament s'inicià; França, que és on adquirí major brillantor i on es va esdevenir en focus d'irradiació, i Alemanya, a on passà des de França. La Il·lustració, actitud i mentalitat racionalista de clarificació, es configurà i repercutí d'una manera molt distinta en els diversos països. **A Anglaterra**, en un marc de menor tensió sociopolítica, la Il·lustració (*Enlightenment*) va tenir un caràcter preponderantment empirista-epistemològic, cultivà les ciències de la naturalesa i qüestions sobre la religió, en un esperit de llibertat i tolerància. **A França**, on es conjugava una organització política autoritària i una ascendent classe mitja burgesa, amb una progressiva tensió social, són les qüestions d'ordre moral, de dret (especialment dret polític) i del progrés històric les més rellevants. **La Il·lustració alemanya** es va caracteritzar no per nous temes, sinó per l'anàlisi de la «raó» amb la idea de trobar en

LA IL·LUSTRACIÓ

ella i fer-ne el sistema de principis que regeixi de manera fonamentada i des d'ella mateixa el saber de la naturalesa i l'acció moral i política de la vida humana. **Kant** vendrà a ser (com veurem) l'expressió més depurada i filosòfica d'aquesta actitud i exigència d'il·lustració.

L'*Enciclopèdia o Diccionari raonat de les ciències, de les arts i dels oficis* passa per ser l'obra més representativa de la Il·lustració francesa. Sota les figures, principalment, de **Diderot** i **D'Alembert**, significà una gran revolució en la cultura i el pensament. Els seus objectius foren: a) difondre la cultura i els coneixements, proporcionant informació i instrucció; b) crear una opinió crítica i antidogmàtica i c) sobretot dur a terme una dura crítica dels prejudicis i de les creences tradicionals. En aquest sentit, i per aquest esperit crític, l'*Enciclopèdia* és una obra representativa de l'actitud il·lustrada.

LA IL·LUSTRACIÓ

I. EL CONCEPTE DE «RAÓ IL·LUSTRADA»

En el pensament il·lustrat la «raó» és, segons s'ha escrit amb encert, «sinònim de totes les forces espirituals fonamentals i independents». Intentarem caracteritzar com aquesta raó, entesa d'aquesta manera, es configura i exerceix. En aquesta configuració s'expressa l'«esperit» il·lustrat.

1. L'autonomia de la raó

«La Il·lustració consisteix en el fet pel qual l'home surt de la minoria d'edat. Ell mateix és culpable de la mateixa. La minoria d'edat significa la incapacitat de fer ús del seu propi enteniment, sense la direcció d'altri. Un mateix és culpable d'aquesta minoria d'edat, quan la causa d'ella no rau en un defecte de l'enteniment, sinó en la manca de decisió i ànim per tal de servir-se amb independència d'ell, sense la conducció d'altres. *Sapere aude!* Tingués el valor de servir-te del teu propi enteniment. Vet aquí el lema de la Il·lustració.» Amb aquestes paraules de Kant queda modèlicament expressat el caràcter autònom de la raó il·lustrada. La raó és suficient en si i per si mateixa, per la qual cosa s'exigeix confiança en ella i en conseqüència la decisió de servir-se d'ella amb independència, sense altres límits que aquells que els venguin donats per la seva pròpia naturalesa. D'aquí la necessitat d'analitzar-la i reconèixer els seus límits.

2. Els límits de la raó

Venen imposats per la seva pròpia naturalesa. I és que la raó és una i la mateixa en tots els pobles, homes i cultures i èpoques, i té una «essència o naturalesa» fixa, desenvolupable en el temps, és veritat, però sempre segons la conformació de la seva naturalesa i d'acord amb la seva essència. Es suposa que hi ha una naturalesa de la raó, com hi ha una naturalesa o legalitat del món físic. I a més aquesta naturalesa de la raó és «racional». Constitueix allò que podríem anomenar «naturalisme» de la raó il·lustrada.

[Quan en el desenvolupament de la Il·lustració es vagin mostrant amb claredat els límits de la raó i que la seva pretesa «naturalesa» està sotmesa, d'una manera profunda, a la marxa i evolució de la història, així com que la seva naturalesa racional no ho és tant pel seu arrelament emocional o passional, aleshores s'estarà assistint al començament d'un altre món intel·lectual i filosòfic, el món romàntic.]

3. Caràcter «crític» de la raó

El que aquesta raó, per si autònoma, necessita és ser «clarificada» en el seu poder i independència en relació a allò que l'ofegava. És doncs una raó crítica. Crítica:

a) No tant contra la ignorància, doncs aquesta pot ser fàcilment superada, com contra els prejudicis, que la cegen i paralitzen.

LA IL·LUSTRACIÓ

b) No sense més contra la història i el passat, com si es volgués i pogués començar absolutament de nou estrenant el món (una il·lusió i una quimera), sinó contra la tradició, entesa com la càrrega que pressiona i es suporta sense altre raó que el ser passat, no permetent la seva reapropiació racional i lliure, prosseguint-la, enriquint-la i enriquint-se amb la seva reapropiació.

c) Crítica, per això, no tant contra la legalitat, nogensmenys la raó té els seus principis i lleis que imposa, sinó contra l'autoritat externa, és a dir, contra la autoritat no reconeguda ni recognoscible com a tal per la pròpia raó. I autoritat externa serà la tradició i el passat, però també el present i allò vigent, si no és racional, si no es sotmet al judici de la raó.

d) Crítica no sense més contra la credulitat, doncs la pròpia raó podria reconèixer el sentit de la religió, sinó contra la superstició i la idolatria. No sense més, doncs, contra el sentit de la idea de Déu i allò diví, sinó contra una determinada representació de Déu.

La raó crítica il·lustrada, així compresa, no és absoluta i simplista negació de certes dimensions de la vida i la realitat, o de certes qüestions (la història, la legalitat política, la religió), sinó el rebuig del mode d'entendre-ho que contraria la seva idea de clarificació racional. En aquest sentit **la raó il·lustrada és tolerant**. La tolerància és, amb paraules de Voltaire, «el patrimoni de la raó».

4. El caràcter analític de la raó

La raó no tan sols té una naturalesa, sinó que també és l'«*organon*», és a dir, l'instrument o mitjà per conèixer, i amb el qual interpretar el món i exercir la crítica. D'acord amb la seva naturalesa, en el seu procedir cognoscitiu la raó és analítica. Amb aquest terme es vol designar la seva oposició i diferència en relació a la idea que en aquest sentit es va fer de la raó en el segle XVII d'orientació «racionalista». Enfront a una raó prenyada de contingut (teoria de les idees innates), que procedeix i pretén conèixer des de si mateixa els lineaments, certament generals, però sens dubte essencials del tot de la realitat; enfront a una raó que podria denominar-se «sistemàtica» i deductiva, la raó il·lustrada s'entén com: a) capacitat d'adquirir coneixement en la referència a l'experiència i allò empíric, referència essencial; b) capacitat d'analitzar allò empíric tractant de comprendre, en una aliança entre allò empíric i allò racional, la llei en allò donat.

5. Secularització de la raó

Enfront a la concepció racionalista de la raó, que es remetia en darrer terme a una teologia i pretenia tenir un ús i abast transcendent, la Il·lustració té una idea o concepció secularitzada de la raó. La Il·lustració ve a rompre la tensió i l'equilibri entre fe i raó, en i mitjançant un procés reductiu de la fe a allò racional, i ve a exigir i realitzar la progressiva i total secularització de la vida humana, mitjançant la desacralització. Emperò allò important no rau en senyalar sense més aquesta secularització, sinó en apreciar i reconèixer com els grans temes o qüestions del pensament teològics son transposats a un altre ordre, i en ell reinterpretats i mantinguts; si bé, és clar, en un sentit secular.

LA IL·LUSTRACIÓ

En efecte, la concepció religioso-teològica del món es mantenia i aixecava sobre la relació home-Déu. Déu constitueix el centre, origen i principi de determinació del sentit del món (teocentrisme); el sentit de la humanitat i de la història és establert i regit per Déu provident (providència); el destí últim de l'home, el fi de la providència i l'«*eschaton*» de la història el constitueix la salvació sobrenatural i eterna de l'home, realitzada per i amb la gràcia de Déu (redempció divina).

Doncs bé, la raó secularitzada ve a transposar aquestes qüestions, reduint-les, reinterpretant-les i en certa manera mantenint-les. Així, enfront al «teocentrisme» serà la naturalesa la que vendrà, en última instància, a constituir el centre i el punt de referència. «Fisiocentrisme» (de «*physis*», naturalesa), doncs, i «fe» secular-racional en la naturalesa i en allò natural. Enfront al «providencialisme diví», es mantindrà la fe en el progrés continu i sense límits de la raó i de la humanitat. I enfront a la redempció sobrenatural, la raó secularitzada interpretarà la salvació de la situació infeliç de l'home com una redempció que ell mateix haurà de procurar-se amb el seu treball i en la història.: la societat, doncs, i la història com a marc i horitzó de salvació.

Des d'aquests caràcters de la raó il·lustrada podem apreciar millor l'esperit i el sentit de la Il·lustració, així com els seus principals o grans nuclis temàtics. El gran filòsof i «historiador» alemany **Hegel** escriu: «El principi de la Il·lustració és la soberania de la raó, l'exclusió de tota autoritat. Les lleis imposades per l'enteniment, aquelles determinacions fundades en la consciència present i referent a les lleis de la naturalesa i al contingut d'allò que és just i bo, són allò que s'ha anomenat la raó. S'anomenava Il·lustració a la vigència d'aquestes lleis. El criteri absolut enfront a tota la autoritat de la fe religiosa i de les lleis positives del dret, i en particular del dret polític, era aleshores que el contingut fos vist amb evidència i en lliure presència per l'esperit humà» (*Lliçons sobre la filosofia de la història universal*, 1837). Com cal reconèixer en el text de Hegel, els grans temes de la Il·lustració són:

a) La naturalesa física i el coneixement de la seva legalitat, i el subseqüent domini d'ella.

b) La religió i el sentit de la fe i de Déu (deisme i religió natural).

c) La societat i la història, és a dir, l'organització racional de la societat i de la convivència política; i l'establiment d'un progrés històric des de i en consonància amb les exigències de la raó.

I tot això des del concepte de «naturalesa humana» o «raó natural» i l'exigència d'una total clarificació racional. La Il·lustració vendrà així a intentar realitzar el projecte que ja acaronà Hume d'una «ciència de l'home». «És evident —va escriure en el seu *Tractat de la naturalesa humana*—, que totes les ciències es relacionen en major o menor grau amb la naturalesa humana, i que encara que algunes semblin desenvolupar-se a gran distància d'aquesta retornen finalment a ella per una o altra via. Àdhuc les matemàtiques, la filosofia natural i la religió natural depenen d'algun mode de la ciència de l'home, doncs estan sota la comprensió dels homes i són jutjades segons les capacitats i facultats d'aquests.» Com a lema de la Il·lustració podria valer la frase d'**Alexander Pope**: «L'estudi propi de la humanitat és l'home». L'home, eix i matriu de la naturalesa, Déu i la societat, és el punt viu d'unió

LA IL·LUSTRACIÓ

entorn al qual s'articulen tots els esforços del segle XVIII. I serà el mateix Pope qui elogiï la figura d'aquell amb qui s'obri esplèndidament la Il·lustració, tot entrellaçant harmònicament la naturalesa i la divinitat. L'*Epitafi a Newton* que orna la tomba d'aquest gran home ens serveix per cloure aquesta situació de la Il·lustració:

«Embolcallats estaven en tenebres
la naturalesa i les seves lleis.
I Déu digué: Que sigui Newton!
I tot fou llum.»

TEXT: Il·lustració i consciència crítica de l'actualitat

Seria sens dubte un eix interessant per a l'estudi del segle XVIII en general, i, més en concret, de la Aufklärung [Il·lustració], interrogar-se entorn del següent fet: la Aufklärung s'ha denominat a si mateixa Aufklärung; és un procés cultural sens dubte molt específic, que ha estat conscient de si mateix donant-se un nom, situant-se en relació al seu passat i al seu futur i designant les operacions que havia d'efectuar en el seu propi present.

¿No és l' Aufklärung la primera la primera època que es dóna nom a si mateixa i que, enlloc simplement de caracteritzar-se segons una vella costum, com a període de decadència o de prosperitat, d'esplendor o de misèria, es dóna nom a través d'un determinat succés, que es propi d'una història general del pensament, de la raó i del saber, i en l' interior de la qual juga el seu propi paper?

L' Aufklärung és un període, un període que formula la seva pròpia insígnia, la seva pròpia preceptiva, que dia allò que cal fer-se, tant en relació a la història general del pensament, com en relació al seu present i a les formes de coneixement, de saber, d'ignorància i d'il·lusió en les quals sap reconèixer la seva situació històrica.

Em sembla que en aquesta qüestió de l' Aufklärung es troba una de les primeres manifestacions d'un mode de filosofar determinat que ha tingut una llarga història des de fa dos segles. Una de les grans funcions de la filosofia anomenada moderna (aquella el començament de la qual pot situar-se a finals del segle XVIII) és interrogar-se sobre la seva pròpia actualitat.

FOUCAULT, *Què és la Il·lustració?*